

Knižní kultura 19. století. Konference byla organizována při příležitosti 220. výročí založení největší mimopražské tiskárny 19. století – Landfrasovy tiskárny v Jindřichově Hradci a volně navazovala na konferenci *Tiskárny a tisky 19. století*, kterou uspořádalo Muzeum Jindřichohradecka před deseti lety.

Cílem letošního setkání bylo komplexně sledovat problematiku knižní kultury celého 19. století a rozvíjet mezioborovou spolupráci i kooperaci paměťových, akademických a vědeckých institucí. V průběhu konference zaznělo takřka třicet příspěvků z předem vytčených tematických okruhů. Příspěvky se věnovaly časovému a terminologickému vymezení tématu, vnější podobě knih jako výsledku technického pokroku, produkci i distribuci knih v jejich ekonomické, politické a sociální souvztažnosti. Stranou pozornosti nezůstala kniha jako odraz společenských změn, čtenářství či vlastnictví knih.

Nedílnou součástí konference byl bohatý doprovodný program. Účastníci setkání mohli navštívit jindřichohradecký zámek, Muzeum gobelínů, expozice Muzea

Jindřichohradecka, včetně večerní prohlídky kostela sv. Jana Křtitele s odborným výkladem. Zúčastnili se křtu odborného katalogu k výstavě *Nebekliče od Landfrasů. Knižní bestsellery 19. století*, kterou připravila Štěpánka Běhalová, odborná pracovnice Muzea Jindřichohradecka.

Samotná expozice umožňuje nahlédnout do desítek knih určených pro nejširší lidové vrstvy – nebekliče, které tvořily spolu s dalšími modlitebními knihami základ produkce Landfrasovy tiskárny a jádro jejího obchodního úspěchu. Počátkem druhé poloviny 18. století se stal nebeklič nakladatelsky nejúspěšnější novinkou a tato modlitební kniha byla v Landfrasově tiskárně tištěna a vydávána až do roku 1905 pod různými variantami názvu, v češtině i němčině s mírně se lišícím obsahem i rozsahem, v různé typografické úpravě a švabachem jako Malý, Poloviční, Zlatý, Celý nebo Pravý nebeklič. Vystaven byl také unikátní soubor nově restaurovaných nebekličů v mosazných vazbách, hojně rozšířených a oblíbených v jižních Čechách.

Markéta Holubová (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Výstava *První křik, první pláč. Od sousedské asistence k institucionalizovanému porodnictví v Praze a okolí.* Muzeum hlavního města Prahy (26. 4. – 29. 10. 2017)

Poslední velká výstava zaměřená na porodnictví se uskutečnila před osmi lety v Národním muzeu v Praze (*Evropa – kolébka vědeckého porodnictví*, 8. 5. – 30. 8. 2009), připravil ji kolektiv pracovníků Národního muzea, I. lékařské fakulty UK

a Národní lékařské knihovny – Zdravotnického muzea a byla rozšířenou verzí stejnojmenné výstavy prezentované v roce 2007 v sídle Evropského parlamentu v Bruselu. Výstava i stejnojmenná publikace (autoři: Antonín Doležal, Jaroslav Zvěřina

a Vítězslav Kuželka) představovala dějiny porodnictví v Evropě od počátků do 20. století, které prezentovala na historických lékařských nástrojích a učebních pomůckách pro porodní asistentky i mediky, dobových publikacích, prvních vědeckých lékařských přístrojích a anatomických preparátech. Byla zejména historií vědeckých pokroků v oblasti porodnictví.

Výstava *První křik, první pláč* v Muzeu hlavního města Prahy (MHMP) téma porodnictví posunula od dějin porodnictví, lékařské vědy a fyzické antropologie k etnologii, dějinám každodennosti, venkova a antropologii sociální a kulturní a zmíněné obory propojila. Autory výstavy jsou historička a hlavní kurátorka sbírek MHMP Pavla Státníková, atestovaný gynekolog, psychiatr a vystudovaný teolog Prokop Remeš, historička a pedagožka Daniela Tinková a etnoložka Jana Viktorínová jako kurátorka regionálního odborného pracoviště pro péči o tradiční lidovou kulturu MHMP. Výstava je zaměřená na historii asistence při porodech od individuální asistenční péče až ke vzniku zdravotnických porodnických institucí na dnešním pražském území, časově je vymezena od 2. poloviny 18. století do první poloviny 19. století, kdy se měnil zásadním způsobem přístup k poskytování pomoci ženám při porodech. Změny souvisely s osvícenskými reformami ve zdravotnictví, kdy vzdělávání porodních bab se pokoušel stát centralizovat pod lékařskou fakultu, a dále se vznikem specializovaných praxí lékařů – porodníků, neboť tato oblast byla do té doby téměř výhradně doménou žen (Zdravotní řád pro Čechy z roku 1753, Studijní řád z roku 1804, podle něhož musely budoucí porodní báby absolvovat dvouměsíční teoretický a praktický kurz, řád z roku 1833 prodloužil výuku na jeden semestr). O tomto období mluví demografové jako o proměně „starého“ demografického režimu charakterizovaného jako „velké plýtvání“ (Jurgen Schlumbohn

v režim „nový“, v režim „šetření“. Od systému, kdy se rodilo velké množství dětí (8–10 porodů na ženu) a velké množství jich též umíralo (dospělosti se dožívaly 2–3 děti), přecházela střední a západní Evropa pozvolna k systému, kdy rodiny začaly počet dětí vědomě omezovat, klást větší důraz na jejich zaopatření, zdraví i vzdělání a současně se celoevropsky zlepšila zdravotní situace i způsoby výživy, které zvyšovaly šanci na dožití.

Výstava sleduje dvě linie, které propojuje: dějiny oboru porodnictví (lékařství) a životní příběh konkrétní porodní báby, její rodinné zázemí, studia, praktikování babického řemesla, které je doloženo přísně na archivním materiálu (zejména z matrik, rodokmen), a dále dobovými předměty, rituály, obrazy... Tato „bába“ Ludmila Kapalínová (1780–1860) ze Sobína je průvodkyní výstavou. Jako desetinásobná matka, navíc znovu těhotná, odešla v období 1824–1825 studovat kurzy porodního babictví do Prahy na univerzitu a tady se stala žákyní jednoho ze zakladatelů moderního porodnictví Antonína Jana Jungmanna (bratr buditele a jazykovědce Josefa Jungmanna). Ludmila pak provozovala své babické řemeslo osmnáct let ve vesnicích na panství Tachlovice (farnost zejména hostivická a libocká), rozkládajícím se na západ od Prahy, tedy v obcích, které se dnes nacházejí na pražském území nebo na jeho samé hranici.

Výstava ukazuje snahu státu i vrchnosti nastavit rozložení porodních bab na venkově a regulovat jejich situaci (mimo Prahu a velká města, kde jich byl dostatek). Od roku 1791 měla jedna zkoušená bába „obhospodařovat“ maximálně tři obce. Zavedení povinného studia na univerzitách se však dlouho míjelo účinkem, neboť většina již praktikujících porodních bab považovala půlroční studijní pobyt v Praze za zbytečný, nákladný a omezující.

Sledovaná Ludmila Kapalínová měla „babit“ v Sobíně, jako venkovská bába skládala babické zkoušky zdarma a žádala o zákonnou podporu na studium z vrchnostenské renty a daňové pokladny (rok 1825; z požadovaných 110 zlatých vídeňské měny jí bylo vyplaceno 55). Výstava ukazuje, co patřilo do činnosti porodní báby a co se od ní očekávalo, jak byla odměňována a jaké bylo její postavení v obci. Exponáty představují, jaké nástroje obsahoval kuřík porodní báby a k čemu sloužily (např. malá stříkačka, kterou měla v případě nouze dítě křtít, a to i nenarozené v děloze matky – pravidlo platilo od tridentského koncilu roku 1547), odznak zkoušené porodní báby z 2. poloviny 18. století, rekonstrukci porodní stolice nebo unikátní „fantomy“ – anatomické látkové a kožené modely sloužící k výuce porodnictví. Písemné dokumenty prezentují přísahu porodní báby na univerzitě a instrukce, kterými se měla řídit při „babení“, deník porodní báby, a také popisují nároky na její osobu, kdy vedle morálních vlastností měla být silná, dobře rostlá, zdravá a zručná, z nároků intelektuálních stačila schopnost číst a psát. Později se přidávaly mravnost, mlčenlivost, schopnost soucitu ad.

Výstava prezentuje i tradiční etnologická témata spojená s postupy a rituály spjatými s těhotenstvím, porodem a narozením dítěte – křest dítěte, tzv. kout a úvod ženy po šestinedělí. Téma shrnuje v doprovodném textu, v němž upozorňuje, že pomoc porodní báby se neomezovala jen na péči zdravotní. Bába se aktivně účastnila tradicí zakotvených rodinných a církevních obřadů, jež plnily funkci přechodových rituálů, zajišťujících zdárný průběh celého období těhotenství, porodu, šestinedělí, prvních dnů po narození až po návrat do normálního života. Účinnými prostředky, jak přispět k bezpečnému překonání všech rizik i k ochraně před zlými silami, byly přímlyvy Panny

Marie a svatých, používání devocionálií ve funkci amuletů, církevní obřady, ale i různá paraliturgická žehnání, zařikání a úkony využívající magie dotyku a podobnosti. Již v těhotenství naslouchala žena radám porodní báby a dodržovala množství nejen hygienických pravidel. Obávaným nebezpečím bylo tzv. zhlédnutí, víra, že negativní vizuální vjemy matky mohou dítě fyzicky poznamenat. K postupům usnadňujícím porod patřilo otevírání šuplíků a rozvazování uzlů v domácnosti, vkládání modliteb pod polštář rodičky, její opásávání a podobně. Důležitým rituálem byla první koupel novorozence, kterou prováděla bába, vkládajíc do vody rozličné předměty a byliny pro zajištění jeho budoucího blaha. Protože nektěňátka neměla nárok na život věčný, bylo nezbytné novorozence pro případ úmrtí co nejdříve pokřtít. Dělo se tak podle postavení rodiny zpravidla do týdne. Dítě ke křtu nosila bába spolu s kmotrou, zatímco matka zůstávala po dobu šestinedělí „v koutě“. Po křtu následovala křestní hostina, při které bába dostávala naturální odměnu za své služby. Vedle standardního církevního obřadu existoval křest nouzový. Ten prováděla porodní bába při pochybnostech o zachování života dítěte a mohla jej provádět i v těle rodičky. Tyto zvyklosti se ve druhé polovině 19. století měnily a tabuizace šestinedělky slábla. Celé přechodové období porodu uzavíral církevní obřad zvaný úvod.

Téma je prezentované například na rekonstrukci koutu, akvarelu šestinedělky z měšťanského prostředí z roku 1810, kdy je žena oddělena od ostatního obytného prostoru baldachýnem, nikoliv koutní plachtou, dále ukázkami křestních souprav novorozenců (kabátek, čepeček, zavinovačka, křestní vínek), unikátní sbírkou stříbrných křestních medailí z první poloviny 19. století ze sbírek MHMP, ale třeba i prezentací kamenů užívaných porodními bábami, které bývaly

zasazovány do šperků nebo amuletů (kamenec draselný, používaný k zástavě menších krvácení, topaz, křemen, hematit), devoční grafikou (Panna Maria Karlovská, sv. Markéta) a délkou Panny Marie (pruh papíru nebo látky v domnělé délce Panny Marie disponující její silou).

Výstava koresponduje i se současnými aktuálními tématy a spory v oblasti porodnictví, zejména přítomností školených porodních asistentek při domácích porodech a (ne)existencí porodních domů a poukazuje na sounáležitost, sdílení

a soucítění žen těhotných, rodících a žen-matek, kterými i porodní bába musela být.

K výstavě byla vydána publikace autorů Pavly Státníkové a Prokopa Remeše, v níž se prolínají též dvě roviny – dějiny lékařské vědy a porodnictví s reáliemi života porodní báby Ludmily Kapalínové. Text je bohatě doplněn obrazovými dokumenty, včetně autorských ilustrací Magdalény Rutové.

Dana Motyčková (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Připravované publikace. Nová čísla Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska se budou zabývat různými podobami lidové zbožnosti

Poslední svazek edice *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska* s číslem VII zabývající se řadou aspektů lidového stavitelství vyšel v roce 2015. V Oddělení historické etnologie EÚ AV ČR, v. v. i., kde tato řada kartografických publikací vzniká, se již připravují další dvě čísla. Pozornost odborného týmu se tentokrát zaměřila poněkud netradičně – na různé aspekty tradiční lidové zbožnosti a příbuzných projevů. Pokud bychom si prošli existující obdobné atlasové projekty z jiných evropských zemí (Švýcarsko, Slovensko, Rakousko, skandinávské státy apod.), zjistíme, že tato oblast tradiční kultury je v těchto publikacích nepracována buď vůbec, či v souvislosti s jinými, především hmotnými prvky lidových tradic. V tomto směru jsou proto osmý a devátý svazek českého atlasu značně průkopnické.

Celé jméno projektu, který je financován jako grant Grantové agentury ČR na léta 2017–2019, je *Etnografický atlas*

Čech, Moravy a Slezska VIII.: Aspekty lidové zbožnosti ve světle lidové slovesnosti a sv. IX.: Duchovní a hmotné aspekty zbožné peregrinace. Sám název projektu objasňuje vytvoření dvou svazků v rámci jednoho projektu. Osmý svazek atlasu je soustředěn na projevy lidové slovesnosti, které nějakým způsobem reflektují náboženské aspekty tradiční narativity, jako například pověsti, legendy o poustevnících, o pozemském působení světců, o postavách s charakterem mesiáše, příběhy o M. Lutherovi, spiritismus apod. Podstatná jsou pro projekt pouze podání mající konkrétní geografické ukotvení. Devátý se zaměřuje na poutnictví, tedy na poutní místa a okruhy jejich návštěvníků především ve 2. polovině 18. a v 19. století s hlavní vahou na dobu „zlatého věku peregrinace“, tedy barokní zbožnost výrazně omezenou patenty Josefa II., po nichž během 80. a 90. let 18. století nastalo hromadné rušení klášterů,